

UDK: 364.12.2(575.1)

Akbarjon ISAYEV,
Andijon davlat universiteti professori v.b., DSc
E-mail: Akbar-78@mail.ru.
Xasanboy YUSUPOV,
Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

TDSHU dotsenti, g.f.n S.Tashtayeva taqrizi asosida

NAMANGAN VILOYATI SHAHARLARINI SHAKILLANISHI VA IXTISOSLASHUVI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Namangan viloyati shaharlarining shakillanishi tarixiy tarkib topishi va ixtisoslashuvi yoritilgan. Maqolada turli jadvallar asosida viloyat shaharlarini tiplari, tarkib topishi va ixtisoslashuvi yoritilgan taklif va tavsiyalar asosida xuloslangan.

Kalit so'zlar: Namangan viloyati, urbanizatsiya, shaharlar tipi, aholi, ixtisoslashuv, shaharlarni shakillanishi.

FORMATION AND SPECIALIZATION OF CITIES OF NAMANGAN REGION

Annotation

This article discusses the formation, historical composition and specialization of cities in Namangan region. The article is summarized based on various tables, types of cities in the region, composition and specialization, and suggestions and recommendations.

Keywords: Namangan region, urbanization, types of cities, population, specialization, formation of cities.

ФОРМИРОВАНИЕ И СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ГОРОДОВ НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются формирование, исторический состав и специализация городов Наманганской области. Статья обобщается на основе различных таблиц, типов городов области, их состава и специализации, а также предложений и рекомендаций.

Ключевые слова: Наманганская область, урбанизация, типы городов, население, специализация, формирование городов.

Kirish. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida urbanizatsiya jarayonlarining rivojlanishi butun mamalalakt miqiyosida shaharlashuv jarayonlari jadallik bilan ketmoqda. O'zbekistonda ham urbanizatsiya va shaharlarni rivojlantirishga oid islohotlar keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 10-yanvardagi PF 5623-sonli "Urbanizatsiya jarayonlarini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilingan. Bugungi kunda urbanizatsiya butun dunyo miqiyosida iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishning ajralmas qismiga aylangan[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyatdagi urbanizatsion jarayonlar tarixiy, demografik, iqtisodiy va ekologik jihatlar bilan bir qatorda, ijtimoiy-geografik omillari nuqtai nazaridan ham keng o'rganilgan [2]. Avvalo, O'zbekiston geografiya fanining yetuk vakillaridan biri bo'lgan professor A. Rasulov tomonidan urbanizatsiya jarayonlarining umumiy nazariy asoslari ishlab chiqilgan[4]. Uning "O'zbekiston urbanizatsiyasi geografiyasi" (2005) nomli asarida urbanizatsiyaning makoniy xususiyatlari, O'zbekiston Respublikasi urbanizatsiyasida Namangan viloyati o'ziga xos o'rinni egallaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani o'rganishda geografik taqqoslash, tarixiy, statistik, kartografik, tizim-tarkib, hududiy tahlil, matematik kabi usullar qo'llanildi. Shu bilan bir qatorda, omillarni qiyosiy tahlil qilish usuli, iqtisodiy qiyosiy tahlil usullari ham qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi kunda Namangan viloyati urbanizatsiy ko'rsatkichi bo'yicha mamlakatda eng oldingi o'rinlarda turadi. Aholisining 64% dan ortig'i shaharlarda istiqomat qiladi. Viloyat xo'jaligining tarkibi, ixtisoslashuvi, shaharlar to'ri va tizimida o'z aksini namoyyon etmoqda[5].

2024-yil ma'lumotlariga ko'ra Namangan viloyati O'zbekistonda eng yuqori urbanizatsiyalashgan hudud bo'lganini ko'rish mumkin (urbanizatsiya darajasi 64 foizdan ortmoqda). Viloyatning urbanistik tarkibida bitta katta shahar - Namangan bor, xolos. Viloyat markazida 2025-yil boshida 696 ming aholi yashmoqda. Viloyatning "ikkinchi" shahri Chustda 71,6 ming atrofida, Chortoqda 55 ming, Kosonsoyda 52,5 ming aholi istiqomat qiladi. "Yarim o'rta" shaharlar guruhi Pop, To'raqo'rg'on, Uchqo'rg'on, Haqilobod 20,0-50,0 ming kishi atrofida. Qolgan shahar va shaharchalarning aholisi kichik shaharlar sinfiga mansub. Ko'rinib turibdiki, Namangan viloyati shaharlar guruhida kichik va o'rta shaharlar ko'proq rivojlangan.

Viloyat markazi Namanganning qulay iqtisodiy geografik o'rni, Sirdaryo sohilida joylashganligi, uning tez rivojlanishiga, viloyatning eng yirik markazlaridan biriga aylanishiga olib keldi. 1910-yilda Namangan rasman shahar maqomini oldi va mintaqaning yengil sanoat markazi sifatida rivojlanib bordi. Uning atrofida Chust, Oqtosh, Chortoq, Uchqo'rg'on kabi yo'ldosh shahar va qishloqlar shakllana boshladi[8]. Chust hududi miloddan avvalgi davrlardayoq odamlar yashagan joylardan biri hisoblanadi. Chust shahri rasmiy ravishda 1960-yilda shahar maqomini olgan. Chortoq shahri rasmiy ravishda 1976-yilda shaharcha (shahar tipidagi posyolka) maqomini olgan. 1996-yil Chortoqga shahar maqomi berilgan. Uchqo'rg'on toponimi o'zbek tilida "uch qal'a" yoki "uchta qo'rg'on" deb tarjima qilinadi. Uchqo'rg'on tumanga qarashli shahar bo'lib 1969-yilda shahar maqomini olgan. Pop bir joyda shahar sifatida rivojlangan va arxeologik kuzatuvlar uning deyarli ikki ming yillik tarixidan dalolat beradi. Bu yerda tadqiqotchilar 1-asrlardan tortib 7 - 8-asrlarga oid materiallarni topganlar. X - XII-asrlarda shahar chegaralari

hozirgi Popning janubiy chekkalariga yetgan, u hunarmandlar shahriga aylangan [9]. Haqqulobod shahri 1926-yilda tashkil etilgan Norin tumanining markazi sifatida rivojlanishni boshlagan. Shahar 1974-yilda shahar maqomini olgan. Shahar hududida qadim zamonlardan buyon odamlar yashagan va bu yerda bir qancha tarixiy yodgorliklar mavjud [10].

Namangan shahri aholisi respublikaning boshqa viloyat markazlariga qaraganda tezlik bilan ortib bormoqda. Shaharning bunday «tezligi» tabiiy ko'payish va qisman shahar hududining kengayishi hisobiga ro'y bermoqda. Umuman olganda mintaqa shaharlari aholisining o'sishida eng avvalo hududdagi tug'ilish va tabiiy ko'payish jarayonlari muhim rol o'ynaydi.

1-jadval

Namangan viloyati shaharlarining tiplari

T/r	Shahar tipi	Shaharlar
1	Eng yirik shaharlar	Namangan
2	Yirik shaharlar	-
3	Kata shaharlar	-
4	O'rta shaharlar	Chust, Chortoq, Kosonsoy
5	Yarim o'rta shaharlar	Pop, To'raqo'rg'on, Uchqo'rg'on, Haqqulobod
6	Kichik shaharlar	-
7	Shaharchalar	Uychi, Yangiqo'rg'on, Toshbuloq, Jamosho'y, O'nxayot, Olmos, Qo'g'ay va boshqalar

Ushbu jadval muallif tomonida statistik ma'lumotlar asosida tuzildi.

Viloyatning har bir shaharlari o'ziga hos ixtisoslashuv darajasiga egaligi bilan ham ajralib turadi. Viloyat shaharlari ixtisoslashuvi hududdagi aholining va urf odatlari bilan ham chambarchast bog'liq hisoblanadi.

Hududiy ixtisoslashuvga asoslangan rivojlanishi har bir shahar o'z tabiiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlariga mos tarmoqlar asosida rivojlanadi va ixtisoslashadi.

Namangan viloyatining shaharlarini ixtisoslashuvi bo'yicha tahlil qilinsa, viloyat markazi bo'lgan Namangan shahari juda katta imkoniyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Namangan shahri bugungi kunda sanoati tez rivojlanayotgan shaharlardan hisoblanadi. Namangan shaharida asosan sanoat, xizmat ko'rsatish yetakchilik qiladi viloyatning asosiy ta'lim markazi deb olsa ham bo'ladi. Viloyatning asosiy shaharlaridan biri bu Chus shahari bo'lib asosiy ixtisosligi hunarmandchilik va an'anaviy mahsulotlar ishlab chiqarishdan iborat.

Pichoqbozlik, do'ppichilik va kulolchilik an'anaviy ishlab chiqarish sohalari keng rivojlangan, qishloq xo'jaligi, dextonchilik sohalari ham o'ziga hos. 2- jadval tahlili shuni ko'rsatadiki Pop transport-logistikasi va meva sabzavotchilik sohalari bilan ajralib turadi. Qishloq xo'jaligi viloyatning barcha shaharlariga mahsulotlari kirib kelganini ko'rish mumkun[6].

2-jadval

Namangan viloyati shaharlarining ixtisoslashuvi

T/r	Shahar nomi	Asosiy ixtisoslashuvi	Tarmoq / faoliyat yo'nalishlari
1	Namangan	Sanoat, xizmatlar sohasi, ta'lim	To'qimachilik, oziq-ovqat, savdo markazlari, universitetlar
2	Chust	Hunarmandchilik, an'anaviy mahsulotlar	Pichoqchilik, do'ppichilik, kulolchilik
3	Pop	Transport-logistika, meva sabzavotchilik	Temiryo'l uzeli, qishloq xo'jaligi, sovutkich omborlari
4	To'raqo'rg'on	Energetika, qurilish sanoati	Elektr stansiyasi (IES), g'isht va beton ishlab chiqarish
5	Haqqulobod	Qishloq xo'jaligi, bog'dorchilik	Uzum, gilos, meva-sabzavot eksporti
6	Uchqo'rg'on	Yengil sanoat, kichik biznes	Tikuvchilik, kichik korxonalar, xizmatlar
7	Chortoq	Dehqonchilik, g'allachilik	G'alla, paxta, sabzavot yetishtirish, rekratsiya
8	Kosonsoy	An'anaviy mahsulotlar	To'qimachilik, oziq-ovqat

Ushbu jadval muallif tomonidan statistik ma'lumotlar asosida tayyorlandi

Namangan viloyatidagi shaharlarda ixtisoslashuv hududlar resurslaridan oqilona foydalanish orqali shakllangan deb hisoblash mumkin. Bunda viloyatni sanoat, qishloq xo'jaligi, energetika, xizmatlar va hunarmandchilik sohalari viloyatning hududlarini asosiy ixtisoslashuvi sifatida baholash mumkin.

Viloyatda shaharlar bilan bir qatorda, shaharchalar ham iqtisodiy hayotda muhim o'rin tutadi. Namangan viloyati urbanizatsiyasining rivojlanishi va ixtisoslashuvida viloyat shaharchalarining ham o'rni katta. Viloyatda shaharchalar salmog'i ham yuqoriligi bilan respublikada oldingi o'rinlarda turadi, Shaharchalarning xam o'ziga xos ixtisoslashuvilga ega ekanligi bilan bir biridan ajralib turadi.

Ularning har bir ma'lum sohalarga ixtisoslashgan bo'lib, bu iqtisodiy hududiy o'ziga hoslik jihatlari ta'minlaydi. Ushbu maqoladada Namangan viloyatidagi asosiy va ayrim shaharchalarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, faoliyat yo'nalishlari va rivojlanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shaharchalar va ularning rivojlanish imkoniyatlari viloyatda katta ahamiyatga ega ekanligi bilan ham alohida ajralib turadi.

3-jadval

Namangan viloyati ayrim shaharchalarning ixtisoslashuvi

T/r	Shaharcha nomi	Joylashgan tuman	Asosiy ixtisoslashuvi	Ixtisoslashuv imkoniyatlari
1	Toshbuloq	Namangan tumani	Qurilish sanoati, yengil sanoati	G'isht, beton ishlab chiqarish, yuk tashish xizmati
2	Olmos	Chust tumani	Oziq ovqat sanoati, yengil sanoat, gototurizm	Parranda fermalari, sut mahsulotlari ishlab chiqarish
3	Uychi	Uychi tumani	Yengil sanoat, xizmat ko'rsatish	Paxta-to'qimachilik, don mahsulotlari
4	Chodak	Pop tumani	Turizm, konchilik,	Marjon, ohaktosh qazib olish, tabiiy resurslar, qurilish
5	Ququmboy	Kosonsoy tumani	Hunarmandchilik, yengil sanoat	Qo'l mehnatiga asoslangan ustaxonalar, mevachilik
6	Cho'ja	Norin tumani	Hunarmandchilik, xizmat ko'rsatish	Sabzavot yetishtirish, issiqxonalar
7	G'ova	Chust tumani	Turizm, yengil sanoat	Uzum plantatsiyalari, gilos, shaftoli bog'lari
8	Nanay	Yangiqo'rg'on tumani	Turizm	Paxta-to'qimachilik, don mahsulotlari
9	Qo'g'ay	Uchqo'rg'on tumani	Qurilish, oziq ovqat sanoati	Paxta-to'qimachilik, don mahsulotlari
10	Koroskon	Chortoq tumani	Qurilish, xizmat ko'rsatish	Qo'l mehnatiga asoslangan ustaxonalar, issiqxonachilik

Ushbu jadval muallif tomonidan tuzildi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki Ko'plab shaharchalar o'z geografik joylashuvi, iqlim sharoiti va resurslarga asoslanib ixtisoslashgan. Masalan, Chodak tabiiy resurslarga, G'ova esa tog' yonbag'ridagi tokchilikka ixtisoslashgan. Bu hududiy ixtisoslashuv sabablari deb hisoblansa, iqtisodiy barqarorlikni ta'minash bo'yicha shaharchalarning ixtisoslashuvi mahalliy

aholining bandligi, daromadi va ichki bozordagi mahsulotlar xilma-xilligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayrim shaharchalarda esa (masalan, Toshbuloq, Uychi shaharchasi) kichik sanoat zonalarini barpo etilgan bo'lib, kichik biznes rivojlanmoqda. Gulbog', Olmos, Navbahor kabi shaharchalarda issiqxonalar, chorvachilik majmualari agrosanoat tarmog'ining asosiy qismini tashkil qilmoqda.

Hududlararo raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun har bir shahar o'zining mavjud salohiyatiga mos ixtisoslashuvi asosida rivojlantirilishi zarur. Har bir hududning geografik o'rni va aholi sonidan kelib chiqib ixtisoslashuv darajasini yangi yo'nalishlarini belgilash juga ham muhim hisoblanadi. Namangan viloyati hududi turli darajada ixtisoslashuvga ega bo'lgan viloyat hisoblanadi va ushbu imkoniyatlarda kengroq faoydalanish muhimdir.

Xulosa va takliflar. Har bir shahar va shaharchaning mavjud salohiyatidan kelib chiqib, ularning ixtisoslashgan tarmoqlarini chuqurroq rivojlantirish (masalan, Chustda hunarmandchilik brendini yaratish, Chodakda ekologik turizm zonasi). Kichik shahar va shaharchalarda sanoat zonalarini rivojlantirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun subsidiya va kreditlar ajratish. Viloyat ichida transport va logistika infratuzilmasini yaxshilab, shaharlarning o'zaro iqtisodiy aloqalarini mustahkamlash. Katta shaharga migratsiyani sekinlashtirish maqsadida kichik shahar va shaharchalarda yashash va ishlash sharoitlarini yaxshilash. Ixtisoslashuv asosida har bir shahar va shaharchaning o'sish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish. Sanoat rivojida ekologik talablar va yashil texnologiyalarni joriy etish.

Namangan viloyatida urbanizatsiya darajasi yuqori bo'lib, shaharlarda istiqomat qiluvchi aholining ulushi 64%dan ortiq. Bu ko'rsatkich viloyatni O'zbekistonning eng urbanizatsiyalashgan hududlaridan biriga aylantiradi. Namangan shahri viloyatning yagona yirik shahri bo'lib, sanoat, xizmat ko'rsatish va ta'lim sohalarida yetakchi hisoblanadi. O'rta va kichik shaharlar tarmog'i keng rivojlangan, ularning har biri muayyan sohalariga ixtisoslashgan, masalan: Chust – hunarmandchilik, Pop – logistika, To'raqo'rg'on – energetika. Shaharchalar iqtisodiy hayotda muhim rol o'ynaydi, ularning ko'pchiligi yengil sanoat, qurilish, qishloq xo'jaligi, turizm va xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan. Hududiy ixtisoslashuv geografik joylashuv, tabiiy resurslar, aholi salohiyatiga tayangan holda shakllangan. Bu holat mintaqaviy barqarorlik va iqtisodiy xilma-xillikka zamin yaratmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-yanvardagi "Urbanizatsiya jarayonlarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5623-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-iyundagi "Respublika bo'yisnuvidagi shaharlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5738-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-yanvardagi "Turizm, madaniyat, madaniy meros va sport sohalarini yanada rivojlantirish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish to'g'risida"gi PF-52-son Farmoni.
4. Ahmedov E. A. O'zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. – T.: Abu Ali Ibn Sino, 2002. – 224.
5. Davronov, U. (2019). Namangan viloyatidagi urbanizatsiya jarayonlari. Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti.
6. Inomov I. O'zbekistonning yangi shaharlari, T,84-bet
7. Isayev A. Abduraxmonova H. Farg'ona vodiysi shahar aglomeratsiyalari rivojlanishiga transport omilining ta'siri// Journal of Geography and Natural Resources.<https://topjournals.uz/index.php/jgnr> <https://doi.org/10.37547/supsci-jgnr-02-02-02>.
8. Isayev A.A. Characteristics of formation and development of roads in Uzbekistan // Экономика и социум. 2021. №10 (89). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/characteristics-of-formation-and-development-of-roads-in-uzbekistan> (дата обращения: 16.10.2023).
9. Низамиев А.Г., Момошева Г.А., Осмоналиева А.А., Айтыкулова Б.М., Исаев А.А. Оценка особенностей экономико-географического положения малых городов южного региона Кыргызстана //География и природные ресурсы, № 1, 2022. –С. 158-163. DOI: 10.15372/GIPR20220117.
10. Soliyev A.S., Tashtayeva S.K, Egamberdieva M.M. Shaharlar geografiyasi. O'quv qo'llanma.- T., "Vneshinvestprom", 2019.